

V. RECENZJE

Adam Moniuszko, *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.): Zarys wykładu z wyborem źródeł*, Wydawnictwo Campidoglio, Warszawa 2017, ss. 192.

Prawo sądowe I Rzeczypospolitej wyraźnie mniej zajmuje historyków prawa, ustępując popularnością chyba nie tak skomplikowanym zagadnieniom ustrojowym. Zdecydowanie przesuwa się również granica czasowa badań nad prawem sądowym w ogóle – w sferze zainteresowań badaczy zaczyna bowiem dominować wiek XIX i XX. O trendzie tym świadczą wystąpienia na konferencjach, a także ostatnio ukazujące się publikacje¹.

Z tym większą satysfakcją odnotowaliśmy fakt pojawienia się na rynku nowej pozycji autorstwa Adama Moniuszki. Książka, jak sam Autor wskazał we wstępie, przeznaczona jest dla studentów prawa i historii, jednak stanowić może także pomoc w badaniach naukowych, co powinno być zachętą nie tylko dla młodych adeptów wspomnianych kierunków, ale również doświadczonych znawców tematu.

W ostatnich latach studenci otrzymali kilka podręczników, skryptów, repetytoriów i zbiorów testów egzaminacyjnych poświęconych historii prawa polskiego, w tym historii prawa sądowego². Nie wszystkie w pełni udane, niektóre wybiórczo powieleły jedynie

¹ Przykładowo, w dwóch wydanych ostatnio księgach jubileuszowych dedykowanych badaczom historii państwa i prawa polskiego, na łączną liczbę 105 artykułów zaledwie 11 bezpośrednio dotyczyło lub nawiązywało do problematyki przedrozbiorowego prawa sądowego na ziemiach polskich, M. Głuszak, D. Wiśniewska-Józwiak (red.), *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, Łódź 2016; *Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Witkowskiemu*, Studia Iuridica Lublinensia, vol. XXV, 3, Lublin 2016.

² M. Czepelak, J. Halberda, A. Michalak, K. Śmiałek, A. Uruszczak, M. Węglarz, *Historia prawa sądowego. Repetytorium*, wyd. 2, Warszawa 2006; R. Gołat, *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 2007; D. Makiła, *Historia prawa w Polsce*, Warszawa 2008; T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, wyd. 3, Warszawa 2008; W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, tom I (966–1795), Warszawa 2010; *Historia ustroju i prawa polskiego. Testy i kazu-*

liczące przeszło pół wieku pięciotomowe dzieło pod redakcją J. Bardacha³ lub wydawane w kolejnych latach jego dwie skrócone wersje⁴.

Czy istniała zatem potrzeba napisania kolejnego?

Opracowanie skryptu – pomocy naukowej dla studentów jest zadaniem trudnym, wymagającym od autora przede wszystkim gruntownej i wszechstronnej wiedzy. Istotne jest równomierne rozłożenie akcentów – z jednej strony bez pomijania instytucji ważnych, z drugiej – oparcie się pokusie nadmiernego opisywania zagadnień stanowiących przedmiot szczegółowych badań własnych autora. Niemniej ważna jest sama forma przekazywanych wiadomości. Podręcznik winien być napisany językiem względnie prostym, umożliwiającym łatwe przyswojenie materiału z jednoczesnym zrozumieniem istoty prezentowanej treści.

Niestety w niedalekiej przeszłości mieliśmy do czynienia z podręcznikami do historii prawa, które wydane zostały pośpiesznie, bez rzetelnej recenzji i korekty – raziły brakiem precyzji używanych pojęć, niekonsekwencją, niedokładnością, a nawet błędami merytorycznymi. Studentów kuszącej atrakcyjniejszą (zdaniem wydawców) szatą graficzną, kładziono nacisk na nowe układy rozdziałów, wykresy i tabele, często przedkładając ową formę nad merytoryczne walory edukacyjne. Pojawienie się na rynku tego typu „pomocy naukowych”, które z założenia powinny były służyć przede wszystkim osobom mającym po raz pierwszy kontakt z problematyką prawa sądowego, mogło przynieść efekt odwrotny od zamierzonego, negatywnie wpływając na właściwe rozumienie współczesnych instytucji prawnych. Dlatego napisanie dobrego podręcznika historii prawa jest wyzwaniem, które jednocześnie pociąga za sobą odpowiedzialność za prawidłowe kształcenie przyszłych prawników. Z tej perspektywy pojawienie się nowego podręcznika przyjmujemy z nadzieją, ale też ostrożnością.

Czy nowa pozycja Adama Moniuszki spełnia takie oczekiwania?

Autor od lat specjalizuje się w problematyce polskiego prawa ziemskiego, czego efektem jest, między innymi, pozytywnie przyjęta przez środowisko monografia poświęcona sądownictwu Mazowsza w okresie Rzeczypospolitej szlacheckiej⁵. Nie dziwi więc decyzja Autora o przyjęciu ram czasowych obejmujących XVI–XVIII wiek. Moniuszko z założenia zrezygnował więc z opisywania prawa sądowego epoki średniowiecza. Nie powtarza tym samym utartego schematu działania swoich poprzedników, którzy w formie podręczników lub skryptów przekazywali studentom wiedzę uzyskaną w niewielkim stopniu na podstawie badań własnych (niektórzy autorzy nie byli historykami prawa ani

sy, red. A. Rosner, Warszawa 2010; J. Bieda, D. Wiśniewska-Józwiak (red.), *Niezbędnik studenta I roku. Repetytorium egzaminacyjne do ćwiczeń i egzaminu z historii państwa i prawa polskiego*, Łódź 2013; L. Krzyżanowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce. Repetytorium*, Bielsko-Biała 2013.

³ J. Bardach (red.), *Historia państwa i prawa Polski*, t. I–V, Warszawa 1965–1968.

⁴ J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego*, Warszawa 1976; J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1993.

⁵ A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013; rec. M. Mikuła, *Krótkie omówienie nowej monografii*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2013, 6 (3), s. 309–312.

nawet prawnikami), korzystając jedynie z ustaleń dokonanych przez poprzedników, niezadko powielając popełnione przez nich błędy.

Podręcznik Adama Moniuszki zachowuje klasyczną formę właściwą dla publikacji naukowej. Nie znajdziemy w nim wspomnianych wyżej „dodatków” w postaci wymyślnych rycin, niepotrzebnych zdjęć czy „ułatwiających zapamiętywanie” tablic i schematów, które pod tym względem upodabniały skrypty do popularnych „ściąg” czy „bryków” dla maturzystów. Użyty styl i język sprawiają natomiast, że podręcznik czyta się z prawdziwą przyjemnością.

„Prawo sądowe...” składa się z dwóch części. Pierwsza złożona jest z siedmiu rozdziałów poświęconych kolejno: zwięzłej charakterystyce systemu prawa, ustrojowi sądownictwa z uwzględnieniem podziału na sądy poszczególnych stanów, kancelariom i księgom sądowym, prawu prywatnemu, prawu karnemu, postępowaniu sądowemu i polubownemu rozstrzygnięciu sporów.

Ciekawym rozwiązaniem jest poprzedzająca każdy rozdział krótka charakterystyka stanowiąca esencję informacji na temat prezentowanego działu. Zabieg ten pozwala zwrócić uwagę czytelnika na najważniejsze aspekty danego zagadnienia.

Za szczególnie cenne należy uznać poświęcenie osobnego, niewielkiego rozdziału często pomijanej lub marginalizowanej w podręcznikach tematyce kancelarii i ksiąg sądowych, będących dla współczesnych badaczy głównym źródłem poznania praktyki prawa. Zwrócenie uwagi Autora na to zagadnienie jest jedną z kilku zalet skryptu.

Natomiast sam opis niektórych instytucji prawnych jest dość pobieżny, być może wynika to z założeń przyjętych przez Autora odnośnie do objętości i samego charakteru skryptu – wszak mowa jest o zarysie wykładu – wydaje się jednak, że rozwinięcie i uzupełnienie przekazywanej materii o najistotniejsze informacje (zwłaszcza w rozdziale dotyczącym prawa prywatnego), a zarazem rozbudowanie podręcznika o kilka stron tekstu byłoby rozwiązaniem korzystniejszym. W tym zakresie wypada wskazać kilka uwag, które można uwzględnić przy kolejnych edycjach.

Stosunkowo mało miejsca Autor poświęcił problematyce zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych. Z pewnością warto wskazać religię i obce pochodzenie (cudzoziemskość) jako czynniki ograniczające zdolność do czynności prawnych (s. 32), co, jak wiadomo, miało niebagatelne znaczenie przy obsadzaniu urzędów, a w ramach prawa prywatnego – między innymi – w zakresie prawa spadkowego (*ius albinagii*, *ius detractus*). Zaledwie jedno zdanie poświęcono ograniczeniu zdolności do czynności prawnych kobiet (nie licząc rozdziału o spadkach i informacji o czwarciznie, s. 40), być może samo wskazanie obszarów upośledzenia prawnego osób płci żeńskiej (prawo opiekuńcze, prawo procesowe) uzmysłowiłoby czytelnikowi skalę owych ograniczeń.

Autor nie wskazał również różnic między opieką i kuratelą (nie przywołując tym samym ważnej dla rozwoju instytucji kurateli konstytucji „O kuratoriach” z 1638 r.).

Mając na uwadze fakt, że tekst jest przeznaczony głównie dla studentów I roku prawa, wypadałoby również, przynajmniej w kilku słowach, wyjaśnić, jeśli nie genezę, to przynajmniej charakter i istotę, jakże ważnej w prawie szlacheckim osoby prawnej (s. 32).

Szkoda, że w zakresie prawa rodzinnego Autor nie poświęcił choćby kilku zdań na temat pokrewieństwa naturalnego i sztucznego, w tym niezwykle doniosłej instytucji staropolskiej adopcji, wraz z krótkim wskazaniem podobieństw i różnic w odniesieniu do odpowiadającym im instytucji współczesnych. Podobna uwaga dotyczy także zagadnienia statusu prawnego dzieci nieprawych (nieślubnych lub pochodzących z małżeństw morganatycznych).

Opisując zwyczaje związane z przeniesieniem posiadania A. Moniuszko przywołuje instytucję litkupu (s. 34), niestety w żaden sposób nie wyjaśnia, czym ów litkup był. Studentom nie pozostaje zatem nic innego, jak szukanie odpowiedzi na to pytanie w innych podręcznikach.

W rozdziale poświęconym prawom rzeczowym czytamy o występowaniu, oprócz własności, innych praw do rzeczy – tzw. ograniczonych praw rzeczowych, jednak Autor opisuje wyłącznie instytucję zastawu (s. 36–37), pomijając zupełnie odgrywającą doniosłą rolę zarówno w prawie ziemskim, jak i miejskim, służebności (wolności), zaś popularny w prawie staropolskim wyderkał opisuje w części poświęconej zobowiązaniom (s. 38), choć bez cienia wątpliwości jest to ciężar realny, związany z obciążeniem nieruchomości.

Tematyka prawa karnego i procesowego opracowana została dokładniej. Wśród kilku drobnych uwag można zasugerować Autorowi uzupełnienie katalogu dylacji (s. 54) o siłę wyższą (*vis maior*). W części poświęconej prawnym środkom zwyczajnym przeciwko wyrokom wskazano wyłącznie apelację i mocję, pomijając zupełnie kwestię jakże istotnej, a występującej jeszcze na początku XVI w., nagany sędziego, w której obie wyżej wspomniane instytucje miały swoje korzenie (s. 56).

Nie budzi wątpliwości podział zagadnień na prawo prywatne, karne i postępowanie sądowe. Może zastanawiać wyróżnienie i poświęcenie odrębnego, ostatniego rozdziału sądownictwu polubownemu. Bo choć tzw. kompromisy bez wątpienia odgrywały w Rzeczypospolitej rolę niebagatelną, wydaje się, że wystarczające byłoby ich przedstawienie w formie podrozdziału w części poświęconej sądownictwu lub w rozdziale szóstym („Postępowanie sądowe”) obok procesu skargowego i inkwizycyjnego jako postępowanie polubowne (co wiązałyby się ze zmianą jego tytułu na np. „Rodzaje procedur”).

Szczególne wartościowa część druga skryptu to zbiór wyselekcjonowanych przez Autora tekstów źródłowych. Znajdziemy w niej fragmenty wybranych konstytucji sejmowych, instrukcji poselskich, pamiętników, listów, testamentów, pozwów, ksiąg kryminalnych, skrutyniów, wyroków sądowych i umów. Walorem opracowania jest ich krytyczna analiza opatrzona komentarzem oraz sygnalizacją omyłek i błędów pojawiających się np. w drukach *Volumina Legum* i *Volumina Constitutionum*. W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy nie warto byłoby wyjaśnić, zwłaszcza mniej zorientowanym czytelnikom, czym są VL i VC (na podobnych zasadach, jak przedstawiona w trzecim rozdziale charakterystyka Metryki Koronnej i ksiąg sądowych), z których Autor obficie czerpał przy wyborze źródeł.

Niewątpliwą zaletą wersji elektronicznej, w której ukazał się podręcznik, była możliwość sporządzenia na marginesie tekstu w części opisowej, odnośników w postaci linków, przekierowujących czytelnika do właściwego źródła zamieszczonego w części

drugiej. Rozwiązanie to, stanowiące znaczne ułatwienie, pozwala na szybkie zapoznanie się z dotyczącym omawianej materii tekstem źródłowym, a tym samym na konfrontację teorii z praktyką.

Wartością dodaną jest słowniczek użytych w tekstach terminów staropolskich, które Autor wyjaśnia pod każdym z dokumentów oraz wzmianki biograficzne dotyczące wskazanych w nich osób. Biorąc pod uwagę niedostatek łatwo dostępnych, popularnych wydawnictw źródłowych oferujących taką różnorodność aktów prawnych z interesującego nas okresu, recenzowane opracowanie jest szczególnie cenne.

Dodajmy, że książka ukazała się w wersji elektronicznej staraniem Wydawnictwa Campidoglio, znanego czytelnikom nie tylko ze wspomnianej wcześniej monografii A. Moniuszki⁶.

Podsumowując, Autor podjął się zadania niełatwego, mierząc się z materiałem bardzo rozległym i trudnym. Już sam ten fakt budzi nasze uznanie. Jeśli dodamy, że równie poważnym wyzwaniem, któremu – zaznaczmy – Autor w pełni sprostał, było przedstawienie jej w sposób przystępny dla studentów, a więc odbiorców, którzy w większości przypadków po raz pierwszy mają kontakt z historią prawa, ocena podręcznika Adama Moniuszki musi być wysoka. Przyjęta formuła polegająca na załączeniu opracowanych przez Autora tekstów źródłowych (w wielu przypadkach nigdy nie drukowanych) była trafnym pomysłem, nadającym podręcznikowi walor oryginalności, pozwalający czytelnikom na bezpośredni kontakt z praktyką stosowania prawa w I Rzeczypospolitej. Niemniej, mając na względzie wspomniane wyżej uwagi, warto byłoby, w naszej opinii, przeredagować i uzupełnić w niektórych miejscach tekst przy przygotowywaniu kolejnych edycji.

Przedstawiając pierwsze wrażenie czytelnika podręcznika Adama Moniuszki, zdajemy sobie sprawę z tego, że Autor przeżywał poważne rozterki podejmując decyzje o pominięciu jakiegoś zagadnienia czy skróceniu redagowanych informacji. To kwestia w pewnej mierze subiektywna, stąd i nasze uwagi w tym zakresie nie uzurpują sobie atrybutu bezwzględnej wymagalności. Wciąż bowiem otwarty jest dylemat co do istoty akademickiego podręcznika z historii prawa. Czy ma to być mniej lub bardziej wyczerpująca synteza naszej wiedzy o prawnej przeszłości naszego narodu, czy też winna to być – pamiętajmy, że materiał jest adresowany do studenta I roku, który najczęściej o prawie zielonego nie ma pojęcia – prezentacja najważniejszych instytucji ustrojowo-prawnych, uwzględniająca rozmaite aspekty ich rozwoju?

Niezależnie od odpowiedzi, nie pozostaje nam nic innego, jak tylko zachęcić wszystkich studentów i wykładowców do zapoznania się z podręcznikiem i korzystania z niego w czasie ćwiczeń i przygotowań do egzaminów.

Marcin Głuszak (Łódź)

⁶ Zob. A.B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVII w.). Prawo – Ustrój – Społeczeństwo*, Warszawa 2013; P.Z. Pomianowski, *Rozwód w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808–1852*, Warszawa 2018.